

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут історії України

До 60-річчя установи

**Інститут історії
України**

1936-1996

Київ-1996

Влітку 1996 р. виповнилося шістдесят років Інституту історії України Національної академії наук України. Його створення пов'язане з реорганізацією академічного життя в 30-ті роки, коли на зміну шести-ланковій системі наукових підрозділів (кабінет-комісія-кафедра-цикл-відділ-Президія ВУАН) прийшла трьохступенева (інститути-відділи-Президія). 26 липня 1936 р. ЦК КП(б)У ухвалив ліквідувати Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН) і організувати в Академії наук УСРР Відділ суспільних наук. До його складу і ввійшов Інститут історії України, кадри якого склали співробітники Інституту історії ВУАМЛІН та установ АН УСРР історичного профілю. Містився інститут в будинку №14 по бульвару Т.Шевченка.

Довоєнний період

Створення Інституту історії України в системі Академії наук стало законо-мірним результатом розвитку історичної науки. З одного боку, незаперечними були досягнення академічних істориків в галузі науки (можна назвати хоча б школу М.Грушевського), з іншого — влада вважала, що Академія достатньо вже упоко-рена, збільшовичена і радянیزована, її варто лише укріпити кадрами ВУАМЛІН і вона буде міцно стояти на ґрунті радянської влади і вірно служитиме більшовиць-кому режиму. Та й управляти легше було, простіше при трьохступеневій органі-зації Академії. І більшовицькі «чистки» можна було проводити оперативніше і в більших масштабах у зв'язку з реорганізаціями.

Першим директором Інституту історії України був А.Сараджев, філософ за фахом, колишній директор Інституту філософії ВУАМЛІН. Однак, він незабаром був репресований, і 26 грудня 1936 р. Інститут очолив С.Белюсов — випускник московського інституту червоної професури, секретар Бобринецького РК КП(б)У

Одеської обл. В 1937-38 рр. він же очолював і партком Академії наук. І в подальшому Інститут історії України часто очолювали високопоставлені партійні функціонери, що цілком відповідало становищу історичної науки, як ідеологічному знаряддю Комуністичної партії.

Попри всі труднощі, Інститут уже в 30-ті роки сконцентрував в собі кращі сили національної історичної науки. В ньому працювали О.Оглоблин, М.Петровський, Н.Полонська-Василенко, Є.Сташевський, М.Ткаченко, А.Ярошевич. Інститут швидко зростає. Спочатку в ньому працювало 16 співробітників, а в 1938 р. їх чисельність вже подвоїлася. У 1940 р. рішенням Всесоюзного комітету у справах вищої школи при РНК СРСР Вченій раді інституту було надано право присудження наукового ступеня кандидата історичних наук. До початку війни успішно захистили кандидатські дисертації співробітники інституту П.Бистренко, К.Гуслистый, В.Дядиченко, Ф.Лось, М.Марченко, К.Стецюк, Ф.Ястребов та ін. С.Юшкова, фахівця з історії соціально-економічних відносин Київської Русі, у 1939 р. було обрано членом-кореспондентом АН УРСР. Того ж року, після входження західноукраїнських земель до складу Радянської України, головним чином на базі ліквідованого новою владою Наукового товариства ім. Шевченка, було створено у Львові відділ історії України ІІУ АН УРСР, який очолив відомий історик, представник львівської історичної школи проф. І.Крип'якевич. До складу відділу входили досвідчені дослідники проф. О.Терлецький, Й.Пеленський, В.Герасимчук, Ф.Срібний, доктор І.Карпинець та ін.

У довоєнний період в центрі уваги інституту стояли передусім проблеми історії України часів середньовіччя та нового часу. Протягом 1937-41 рр. інститут підготував і видав п'ять випусків монографій серії «Нариси з історії України» за редакцією С.Белюсова. Ці праці цінні передусім джерельною базою, великою кількістю залучених нових архівних матеріалів. Хоча концептуально автори намагалися слідувати одномірній більшовицькій концепції історичного процесу, оцінювали події з класових позицій і особливо наголошували на формаційному поділі історичного процесу. Поза увагою лишалося немало важливих питань національного руху, культурного розвитку українського народу.

Створення ряду нарисів з історії України сприяло певною мірою підготовці короткого науково-популярного курсу з історії України, що побачив світ у 1940 р. Серед його авторів були П.Білик, Ф.Лось, К.Максимчук, Н.Полонська-Василенко, І.Премислер, О.Сенченко, Ф.Шерстюк, Л.Славін, О.Оглоблин, М.Петровський. Книга демонструвала як певні здобутки молодого науково-дослідного установи з історії, так і прикрі тенденції дальшої догматизації української історичної науки за панування тоталітарного ладу в Україні. Це гіперболізація класово-формаційного принципу, спрощене трактування національно-визвольного руху, нестримна ідеалізація радянського періоду історії України, діяльності більшовицької партії в дусі сталінського «Короткого курсу історії ВКП(б)».

У довоєнний період вийшов ряд цікавих праць М.Марченка, О.Оглоблина, М.Петровського, І.Премислера, складено два випуски хронологічних покажчиків,

ряд збірників документів. Н.Полонська-Василенко підготувала монографію «Нариси з історії заселення Південної України в середині XVIII ст. (1734-1775)», яка згодом стала основою її докторської дисертації, захищеною у Москві у 1940 р.

Таким чином, у довоєнний період найвагомішими здобутками Інституту історії України були праці, присвячені дорадянському періоду, оскільки спиралися вони на великий досвід традиційної української історіографії. Складно і неоднозначно йшло освоєння новітньої історії, особливо радянського періоду. Воно обтяжувалося великим тиском правлячої партії, політизацією та ідеологізацією історичних знань, прагненням підпорядкувати їх «процесу соціалістичного будівництва».

В роки Другої світової війни

Тяжким випробуванням для Інституту історії України були роки Другої світової війни. Частина співробітників інституту пішла на фронт, частина залишилась в окупованому Києві, частина ж разом з Академією наук була евакуйована в м. Уфу Башкирської АРСР. До Червоної армії було закликано наукових співробітників П.Бистренка, К.Максимчука, О.Слущького, аспірантів Б.Погребинського, Л.Полухіна. У боях з фашистськими загарбниками загинули К.Максимчук, Б.Погребинський.

В складних умовах намагалися налагодити роботу Академії й Інституту історії зокрема, наукові співробітники, які залишилися в окупованому Києві. Однак, уже в січні 1942 р. німецька влада закрила Українську академію наук. Багато цінного майна, музейних експонатів, книг було вивезено окупантами до Німеччини. За межами України згодом опинився й ряд співробітників інституту, в т.ч. О.Оглоблин, Н.Полонська-Василенко.

Активну наукову працю вів Інститут історії України, очолюваний М.Петровським, в евакуації. В 1942 р. в Уфі побачив світ «Нарис історії України», підготовлений авторським колективом у складі К.Воблого, К.Гуслистого, Ф.Лося, М.Петровського, Л.Славіна, М.Супруненка і Ф.Шерстюка. У 1944 р. нарис було перевидано в Києві, а згодом і в Канаді.

В Уфі, а згодом і в Москві, вчені-історики здійснювали дослідження з військово-патріотичної тематики, проводили просвітницьку працю серед червоноармійців і населення.

Найвидатнішим досягненням Інституту історії України під час перебування в евакуації були підготовка і опублікування першого тому намічаного 4-х томного підручника з історії України для вузів. Скориставшись деяким послабленням ідеологічного тиску під час війни, автори написали підручник в кращих традиціях прогресивної української історіографії з використанням широкої джерельно-літературної бази.

Повоєнні роки

Нелегкі часи настали для інституту після повернення його у березні 1944 р. у визволений Київ. Протягом 1944-45 рр. до видавництва було передано другий том підручника для вузів «Історія України», збірник документів «Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр.». Вийшов у світ ряд наукових статей, черговий випуск «Нарисів історії України», присвячений періоду столипінської реакції. Але нове зміцнення більшовицької влади викликало нову хвилю репресій, утисків, ідео-

1980 р. Відділ історії жовтневої революції та громадянської війни.

логічного тиску і контролю. 29 серпня 1947 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР». Інститут і його праці були піддані гострій критиці. Історики звинувачувалися в допущенні політичних помилок, буржуазно-націоналістичних перекирчуваннях, відродженні «реакційних вигадок» В.Антоновича і М.Грушевського. ЦК КП(б)У зобов'язував істориків надавати перевагу розробці таких проблем, як взаємозв'язки українського народу з іншими народами СРСР, історії робітничого класу України, Жовтневої революції, радянського суспільства. При методологічній єдності радянської історичної науки поступово складався своєрідний поділ обов'язків між істориками в центрі і в національних республіках з кардинальних питань новітньої історії. Перші повинні були прославляти російський народ, передусім робітничий клас, селянство, і його месіанську роль, а від других вимагали викриття «буржуазних націоналістів» і апології об'єднання народів у складі Російської імперії, бо це відкривало «революційну перспективу».

Затиснута в жорстких лещатах адміністративно-командної системи, історична наука в Академії тим не менше не стояла на місці і продовжувала розвиватися, накопичувати запас історичних знань. Розширювалася тематика науково-дослідних робіт, зв'язки інституту з історичними кафедрами вузів, зростала його роль як головної установи України в галузі історичної науки. У повоєнний період інститут підготував і видав фундаментальні колективні праці «Історія Української РСР» (В 2-х т. — К., 1953, 1956), «Історія Української РСР» (В 10 т. — К., 1977-1979) українською і згодом російською мовами, ряд праць з історії робітничого класу, селянства, інтелігенції, з історії української науки, культури, зарубіжних зв'язків України. Велику роботу провів науковий колектив інституту по створенню 26-ти томної «Історії міст і сіл Української РСР». Вчені інституту брали активну участь у підготовці до видання 17-ти томної «Української Радянської Енциклопедії» (1959-1965 рр.), 4-томної «Радянської енциклопедії історії України» (1969-1972 рр.) та інших енциклопедичних видань.

Праці Інституту історії України неодноразово відзначалися Державною премією України в галузі науки і техніки (1969, 1970, 1980, 1984 рр.), а 26-ти томне видання «Історія міст і сіл Української РСР» у 1976 р. удостоєне Державної премії СРСР в галузі науки і техніки. Співробітники інституту є лауреатами численних премій НАН України, інших установ республіки та іноземних держав.

Науковий доробок інституту за 50-80-ті роки не є однозначним, і оцінку наукової громадськості він одержав неоднозначну. Але факт залишається фактом: процес прирощення історичних знань, хоч і був загальмованим, але відбувався. Методологічна й ідеологічна заангажованість переважної більшості істориків не могла стримати поступове і неухильне розширення джерельної бази наукових досліджень, введення до наукового обігу нових пластів документів і матеріалів, нагромадження потенціалу для майбутнього об'єктивного переосмислення історичного процесу, вже відомих фактів, подій і явищ.

У незалежній Україні

Такі можливості з'явилися в Україні наприкінці 80-х років, а особливо — із здобуттям Україною незалежності. Науковці одержали реальні можливості повно, об'єктивно і неупереджено висвітлювати історичні події та процеси. Відійшли в минуле так звані принципи класовості та партійності, котрі на догоду ідеологічним догматам десятки років насаджувалися у національній історіографії і суворе дотримання котрих вважалося «священним» обов'язком кожного науковця-історика. Свобода творчості, розсекречення архівів попри нинішні економічні проблеми, спричинилися до вибуху творчої активності науковців Інституту історії України. Це, в свою чергу, дало можливість поступово інтегруватися в європейський та світовий історіографічний процес. Сприяли цьому також можливість вільного пересування, обміну думками із закордонними колегами, зокрема з провідними українознавчими осередками за рубежом.

Істотно змінилася й тематика досліджень установи: значно розширилися хронологічні рамки та урізноманітнилися проблематика пошуків з української медієвістики, зокрема козацьких часів, спеціальних історичних дисциплін, історичного краєзнавства, регіональної історії України. Вагоме місце в плані науково-дослідних робіт інституту посідає тематика, пов'язана з історією державотворення в Україні, насамперед формування Української козацької держави у XVII ст. Минулий 1995 р. пройшов під знаком святкування 400-річчя від дня народження великого сина України — Богдана Хмельницького. В організації та проведенні цих урочистостей не останню роль відіграли працівники Інституту історії України. За останні роки двома виданнями опублікована фундаментальна монографія В.А.Смоля та В.С.Степанкова «Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет» (1993, 1995). Минулого року відбулися й традиційні, вже п'яті Всеукраїнські читання «Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку», що їх інститут щороку проводить у Черкасах спільно із місцевим педінститутом.

Серйозна увага приділяється в установі дослідженню історії національно-визвольного руху в Україні у XIX — на початку XX ст. Цим питанням останнім часом присвячено низку праць співробітників інституту. Ретельно досліджується й історія визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. Зокрема, вийшов з друку перший том збірника документів і матеріалів «Українська Центральна Рада».

При всіх змінах у тематиці досліджень, керівництво інституту, насамперед, звертає увагу на потребу суворо дотримуватися академічності, фундаментальності у розв'язанні будь-яких наукових проблем.

Певним підсумком переосмислення співробітниками установи історичного минулого українського народу, відмови від історіографічних стереотипів радянської доби є публікація двотомника «Історія України: нове бачення» (К., 1995-1996).

Відповіддю істориків на болючі проблеми сьогодення є ґрунтовний збірник документів «Чорнобильська катастрофа» (К., 1996), який щойно вийшов з друку.

1994 р. Ветерани та керівництво інституту.

Популярністю серед науковців, викладачів вузів, вчителів, студентів користуються періодичні видання Інституту історії України — «Український історичний журнал» (головний редактор — академік Смолій В.А., заст.гол.редактора — д.і.н. Реєнт О.П., к.і.н. Рубльов О.С., к.і.н. Ричка В.М., Кузнецов В.І.), «Історичні зошити» (головний редактор — проф. Кульчицький С.В.). Позитивні відгуки одержали підручники з історії України і всесвітньої історії для середніх шкіл та вузів, підготовлені вченими інституту. Інститут є координуючим центром історичної науки в республіці. Створено низку його регіональних центрів, міцніють зв'язки з вузівськими кафедрами історичного профілю, історичними факультетами, а також науковими установами зарубіжних країн, зокрема США, Канади, країн Центральної та Східної Європи.

В колективі сьогодні працюють 3 академіки (Кондуфор Ю.Ю., Смолій В.А., Тронько П.Т.) та 3 члени-кореспонденти Національної Академії наук України (Клоков В.І., Котляр М.Ф., Мельникова І.М.), 28 докторів і 92 кандидати наук. В Інституті функціонує 13 відділів: середньовічної України (зав. відділом Смолій В.А.), історії України ХІХ — початку ХХ ст. (зав. відділом Сарбей В.Г.), історії української революції (1917-1921 рр.) (зав. відділом Верстюк В.Ф.), історії України 20-30-х рр. ХХ ст. (зав. відділом Кульчицький С.В.), історії України періоду другої світової війни (зав. відділом Коваль М.В.), сучасної історії України (зав. відділом Панченко П.П.), історії культури українського народу (зав. відділом Даниленко В.М.), історії міжнародних зв'язків України (зав. відділом Віднянський

С.В.), кабінет українсько-грецьких відносин НАН України (зав. відділом Терентьєва Н.О.), української історіографії (зав. відділом Пінчук Ю.А.), спеціальних історичних дисциплін (зав. відділом Дмитрієнко М.Ф.), історико-краєзнавчих досліджень (зав. відділом Горбик В.О.), регіональних проблем історії України (зав. відділом Тронько П.Т.).

Нині очолює Інститут історії України НАН України його вихованець — академік НАНУ Сполі Валерій Андрійович. Заступниками з наукової роботи є доктор історичних наук, професор Кульчицький Станіслав Владиславович та доктор історичних наук, професор Реєнт Олександр Петрович. Учений секретар інституту — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Рубльов Олександр Сергійович.

Інститут історії України вступає у новий період своєї діяльності. Утвердження незалежності України, прийняття Конституції відкривають нові можливості для наукової діяльності. Увага науковців зосереджується на новому прочитанні усїєї історії України, глибокому і всебічному вивченні вітчизняного досвіду державотворення, розвитку національної освіти, науки і культури, дослідженню військової історії України та її міжнародних зв'язків.

В інституті розгортається робота щодо написання багатотомної «Історії українського народу», «Енциклопедії історії України», серії книг «Реабілітовані історією». Науковці установи беруть активну участь у підготовці томів «Зводу пам'яток історії і культури України», п'ятитомної «Історії української культури», двотомної праці «Історики України», археографічних і довідкових видань, нового покоління підручників і хрестоматій.

Разом із тим перегляд і поглиблення тематики науково-дослідної діяльності, активна участь установи у процесах державотворення відбуваються водночас із накопиченням проблем фінансування наукової праці: припинення державної підтримки видавничої програми інституту, брак коштів на наукові відрядження і — найсуттєвіше — п'ятимісячна заборгованість по заробітній платі. Невиплата стипендій аспірантам інституту ставить під загрозу оновлення його кадрового складу, спричинює відтік здібної молоді та старіння (за показником середнього віку) колективу установи.

Незважаючи на це, у сьоме десятиріччя свого існування Інститут історії України та його працівники вступають сповнені творчих задумів та надії на краще майбутнє українського народу і його держави, а також академічної науки.

1936
1996

